

УДК 37(09)(477)

ОСВІТНЯ ДІЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ А.БРОКА

Демченко Н.М., Мацегора А.В.

У статті викладено освітню діяльність А.Брока і проведено аналіз його педагогічних поглядів.

Ключові слова: освітня діяльність, педагогічні погляди, класична гімназія, зміст освіти, навчальні програми, навчальні дисципліни.

В статье изложена педагогическая деятельность А.Брока и проведён анализ его педагогических взглядов.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, педагогические взгляды, классическая гимназия, содержание образования, учебные программы, учебные предметы.

The article describes A.Brok's educational work and gives analysis of his pedagogical views.

Key world: pedagogical work, pedagogical views, classical gymnasium, content of education, curricula, subjects.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні основним завданням є утвердження національної освіти і школи, заснованої на національних традиціях. Головною метою виховання має бути передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України.

В умовах реформування національної системи освіти особливо актуальним є питання творчого переосмислення найціннішого досвіду педагогів минулого, зокрема тих, педагогічна спадщина яких з тих чи інших причин ще й досі гідно не поцінована.

Розширюючись і поглиблюючись у своєму розвитку, педагогічна думка залучає нові феномени й фактори, які раніше не були об'єктом дослідження, тому інтерес до педагогічних персоналій зростає і значна частина творчих біографій вперше стає об'єктом наукової рефлексії. Це стосується і постаті Артура Олександровича Брока (1867–?), спадщина якого є джерелом для виявлення його освітніх ідей, з'ясування засад педагогічної позиції, реконструкції науково-педагогічної діяльності, обґрунтування внеску у розвиток педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нашу думку, необхідно відзначити відсутність спеціальних наукових досліджень, присвячених висвітленню наукової і освітньої діяльності вітчизняного вченого-латиніста та систематичному аналізу його педагогічної спадщини.

Серед праць, які містять біобібліографічні дані про педагога, зокрема, висвітлюють головні етапи його педагогічної діяльності, нами були опрацьовані

такі: "Історико-філологічний інститут князя Безбородько у Ніжині. 1875–1900. Викладачі та вихованці" (Ніжин, 1900) та Гранатович Л.В. "Викладачі Ніжинської вищої школи. – Ч. I : 1820–1920" (2001).

Мета статті. Систематичне висвітлення і науковий аналіз освітньої діяльності та педагогічних поглядів А.Брока.

Основний матеріал дослідження. Народився Артур Олександрович Брок 17 червня 1867 р. у Дерпті. Початкову освіту отримав у Псковській губернській гімназії. У 1889 р. він закінчив історико-філологічний факультет Дерптського (Юр'ївського) університету із ступенем кандидата давньо-класичної філології, вивченням якої займався під керівництвом професорів Гершельмана, Лешке, Мендельсона. В 1889–1891 рр. А.Брок виїжджав на стажування за кордон, під час якого прослухав лекції в Бонні і Берліні. 1891 р. він склав магістерський іспит в Юр'ївському університеті, а 1897 р. університет св. Володимира в Києві присудив йому звання магістра римської словесності. З 1892 до 1898 рр. молодий учений викладав стародавні мови у середніх навчальних закладах Юр'їва та одночасно перебував на посаді приват-доцента в Юр'ївському університеті. У 1898–1901 рр. А.Брок виконував обов'язки екстраординарного професора римської словесності Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. 1901 р. його було призначено на посаду директора училищ при реформаторських церквах у Санкт-Петербурзі. На жаль, подальша доля вченого нам не відома.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності А.Брока було забезпечення вищої школи навчальною літературою, зокрема написання та видання

текстів лекцій: “О шестой песне “Энеиды” Вергилия: Вступительная лекция” (1899).

Окремим напрямом діяльності вченого було також рецензування та надання відгуків на підручники та посібники, що видавалися для вітчизняних чоловічих гімназій початку ХХ ст.: на книги В.Фрея “Сельская гимназия” (СПб., 1912), А.Зикингера та Ф.Гансберга “Школа труда” (СПб., 1912), Н.Санчурського “Латинская хрестоматия” (Пг., 1912) та “Краткий очерк римских древностей для гимназии...” (СПб.; 1914), Н.Ильинского “Софокл в обработке для школы” (Тифлис, 1913), К.Тюленева “Образовательная ценность латинского языка перед судом современной педагогической науки” (СПб., М., 1914), Г.Зоркенфрея та К.Тюленева “Фразы и статьи для практического усвоения латинского синтаксиса. Для 5 и 6 класса мужской гимназии” (Пг., 1914), Н.Мак-Менна “Путь к свободе в школе” (Пг., 1915).

Так, А.Брок звертається до книги німецького педагога В.Фрея “Сільські гімназії”, перекладеної російською мовою Є.Пашуканісом [3]. На його думку, незважаючи на посередній рівень перекладу, видання має викликати інтерес педагогів, що бажають оновити вітчизняну систему освіти. Автор зазначає, що аналіз історичного розвитку нового типу “сільських гімназій”, які виникли наприкінці ХІХ ст., та висвітлення педагогічних принципів, що були покладені в основу цих шкіл, мають сприяти збудженню цього інтересу. Водночас А.Брок вважає, що на час виходу російського перекладу брошура вже втратила свою актуальність: вона не містить матеріал останніх років про виховні заклади Р.Ліца, швейцарські “сільські гімназії” (в Гларизегге та “La Grunau”) та французькі Ecole des Roches. Оскільки прототип цих шкіл “New School Abbotsholme” виник ще у 1889 р., то останні десять років, на думку вченого, мали дати безліч матеріалу для аналізу стану “сільських гімназій”.

Реформування гімназійної освіти спричиняли запеклі суперечки у вітчизняних педагогічних колах. Дискусії, що велися в освітянському середовищі навколо питань зміни підходів до визначення змісту освіти й самого змісту, критеріїв його добору, структурування та конкретного наповнення, свідчили як про гостроту й актуальність, так і про складність та неоднозначність проблеми.

А.Брок відзначав, що на вітчизняну педагогічну науку досліджуваного періоду, на погляди діячів освіти України щодо гуманістичної парадигми освіти мали вплив російська та зарубіжна педагогічна думка попередніх епох (М.Пирогов, В.Белінський, Ж.-Ж.Руссо, Дж.Локк, Г.Спенсер) і початку ХХ ст. (Е.Кей, М.Монтессорі, Дж.Юніор, Г.Лень, Ф.Джонсон, Б.Отто та ін.). Він був переконаний, що гуманістична парадигма освіти передбачає насамперед цінність людини, свободу її думок, учинків, вибору. Гуманістичне ставлення вчителя до учня як біологічної істоти виявляється в урахуванні його вікових та індивідуальних особливостей [4, с. 86–89].

Викладач римської словесності А.Брок виступав із вимогою такої організації процесу навчання і формування змісту навчального матеріалу, за яких школа забезпечувала не лише засвоєння певного

обсягу теоретичних знань, але й формування світоглядних уявлень дитини, її моральних якостей та основних аксіологічних концептів. Він підкреслював, що вдосконалення вітчизняної системи освіти середньої школи наприкінці ХІХ ст. повинно відповідати головній меті навчання й виховання – всебічному і гармонійному розвитку особистості, формуванню справжньої людини [2, с. 450].

Формулюючи принципи формування змісту освіти класичної гімназії, А.Брок вважав, що кожен із них повинен обумовлювати такий навчальний матеріал та зміст, які максимально сприяли б забезпеченню досягнення мети і завдань, що висуваються вітчизняною державою та суспільством перед народною школою. Вчений визначив загальні принципи формування змісту освіти середньої школи др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.:

1) у центрі навчально-виховного процесу школи повинен знаходитися один головний, домінуючий навчальний предмет, який сконцентрує навколо себе всі дисципліни і визначить основну мету навчального закладу;

2) головна навчальна дисципліна повинна якомога повніше передавати молоді гуманітарну ідею у формі, яку та зможе сприйняти, тобто зміст освіти повинен передбачати оптимально доступну логіку і форму розгортання основних знань при викладенні навчального матеріалу;

3) грецька культура й природознавство – це предмети, які більш за все наближаються до ідеалу головного предмета шкільної освіти.

Педагог визначив також окремі принципи формування змісту освіти класичної гімназії кін. ХІХ – поч. ХХ ст.:

– зміст освіти класичної гімназії повинен мати освітнє значення;

– зміст освіти класичної гімназії має обов’язково передбачати основи таких наук, як рідна мова і вітчизняна словесність, історія, фізико-математична група та природознавство (до основ наук учений відносили сукупність головних понять і положень цих дисциплін, які необхідні для розвитку дитини);

– в основах наук, що викладаються в класичній гімназії, необхідно вказати провідні напрями практичного використання теоретичного знання;

– навчальний матеріал, який викладається, має носити розвивальний характер [2].

У своїй статті “Гуманитарное образование” (1908) педагог порівнював такі поняття, як “*осеіта*” й “*освіченість*”. А.Брок, як і А.Дістервег та Й.Песталоцці, стверджував, що сума або обсяг знань, набутих людиною під час навчання в закладах освіти, не є ознакою її освіченості. Він наводив парадоксальне, на його думку, визначення поняття “*осеіта*”, запропоноване Г.Кершенштейнером: “Освіта – це та форма душі, яка залишилася б після втрати людиною знань, що змусили її душу прийняти цю форму” [2, с. 446]. Таким чином, дійшов висновку вчений, кожна справжня освіта є гуманітарною.

А.Брок був переконаний, що наприкінці ХІХ ст. нове світосприйняття та світовідчуття спричинили зміну в освітніх поглядах на розвиток і формування особистості дитини, визначили можливість, завдання, мету й засоби гуманітарної освіти. Водночас побудова нової освітньої моделі поч. ХХ ст.

передбачає теоретичне переосмислення та практичну орієнтацію на новий ідеал освіченої людини й вироблення адекватної педагогічної стратегії.

Педагог був упевнений, що наука кін. XIX – поч. XX ст. повинна запроваджувати в навчально-виховний процес гуманітарні ідеали неогуманістів кін. XVIII – поч. XIX ст.: Й.Гердера, Фр.Вольфа, В.Гумбольдта, Й.Гете. “Людина живе не лише для того, щоб сумлінно виконувати все те, до чого її змушує обрана професія, – писав він. – Ні, вона повинна найвище ставити свій обов’язок людини, що означає: відстояти собі внутрішню свободу і розвинути свої інтелектуальні здібності, чим сприяти духовному і моральному розвитку своїх близьких, і притому не лише своєю суспільною діяльністю, але – що значно важливіше – духовною красою своєї особистості” [2, с. 450 б].

Спираючись на визначення освіти Г.Кершенштейнера, вчений довів, що спільною для вітчизняних класичних гімназій (прототипом яких він вважає німецьку гуманітарну гімназію) та реальних училищ є мета як один з визначальних факторів, що впливають на вибір і формування змісту шкільної освіти. Мета, яку суспільство висунуло перед цими закладами освіти на поч. XX ст., – це формування цілісної людської особистості. Вчений стверджував, що в основу викладання в реальному училищі має бути покладено природознавство, водночас і тут мета освіти буде гуманітарною: шляхом дослідження природи розвинути здібності та зробити шляхетною особистість людини.

Він спростовував твердження Міністерства освіти про те, що якщо реальні гімназії, як і класичні, мають за мету надати загальну наукову освіту, то їх існування недоцільне, оскільки саме це є завданням класичної гімназії. Педагог зазначав, що між цими навчальними закладами є суттєва різниця, і це зміст освіти, за допомогою якого гімназія й училище намагаються досягти мети освіти.

А.Брок виступив проти скорочення кількості предметів у навчальних планах класичної гімназії, що призведе, на його думку, до перетворення її на реальне училище з двома стародавніми мовами: латинською і грецькою. Вчений вважав, що всі предмети мають бути збережені, оскільки готують дитину до життя. “Як класичні мови, так і майже всі ті предмети, які поступово вводилися в гімназіях протягом всього XIX сторіччя, беззаперечно, мають право на подальше існування. Природничі науки, як і вітчизняна мова, література й історія, мають бути збережені, оскільки вони слугують об’єднувальною ланкою між школою та справжнім життям, яке висуває до школи справедливий вимогу, щоб вона знайомила молодь з природою і в той самий час була фактором розвитку національної самосвідомості”, – писав педагог [2, с. 448–449].

Незважаючи на це переконання, А.Брок пропонував зміни, які необхідно внести до навчального плану класичної гімназії. На його думку, ці зміни мали оптимізувати навчальний процес у закладах цього типу.

Головним об’єднувальним предметом у навчальному плані класичної гімназії повинна бути еллінська мова і література, що мають замінити латинську.

Грецька культура є найбільш придатним матеріалом для гуманітаризації освіти, оскільки мова еллінів надзвичайно красива, витончена та лаконічна, а психологія людської мови є обов’язковим елементом процесу гуманітаризації. “Мова – втілення людської думки, яка поряд з державою та правом належить до найважливіших і найнезвичайніших творінь людського генію”, – стверджував А.Брок.

Учений наполягав, щоб до програми з грецької літератури ввійшли три періоди європейської культури періоди розвитку гуманізму: поява і розвиток гуманізму в Греції (V–III ст. до Різдва Христового); епоха Ренесансу (2000 років потому); епоха Просвітництва, період діяльності Ж.-Ж.Руссо та Й.Гете (XVIII ст.), оскільки в основу гуманітарної освіти має бути покладено саме стародавню культуру Греції. Проте для справжньої гуманітаризації до навчального плану класичної гімназії, окрім грецької поезії, педагог пропонував ввести філософію та мистецтво.

Також до навчального плану класичної гімназії, на думку вченого, мають входити уроки з рідної мов та вітчизняної словесності. Необхідно відзначити, що під рідною мовою А.Брок розумів російську мову як офіційну державну мову. Зміст навчальної програми з цих дисциплін мав у стислій формі викласти розвиток літератури до кін. XVIII ст., виокремивши з переліку літературних джерел лише певну обмежену кількість творів, та зосередитись на викладанні літератури класичного періоду. Увести учня в світ культури поч. XX ст. повинно було дослідження літературних течій до др. пол. XIX ст.

Курс історії, як і грецька культура, повинен бути зосереджений на вивченні трьох основних періодів: історія античного світу, епоха Ренесансу та XVIII ст. У викладанні історії в гуманітарній гімназії має бути зведено до мінімуму дослідження династій та війн, проте повинен домінувати аналіз розвитку основних історичних ідей та типових стадій державного й суспільного життя. Паралельно з вивченням основного матеріалу мають розкриватись усі аспекти культурного життя, зокрема література та мистецтво, говорив А.Брок.

На переконання вченого, кількість годин на викладання математики, яка входить до фізико-математичної групи навчальних предметів навчального плану класичної гімназії, мала бути скорочена до 6–8 годин на тиждень.

Години, які звільнилися б у навчальному плані від скорочення математики, пішли б на розширення курсу природничих наук. Природознавство повинно також об’єднати географію, космографію, фізику, хімію, які є самостійними дисциплінами гімназійного курсу. Ці навчальні предмети мають позбутися утилітарності та набути гуманітарного характеру. “Якщо ми зможемо збудувати в підростаючого покоління любов до природи й живе розуміння вічних законів життя, то мету природничо-освітнього викладання можна вважати повністю досягнутою”, – писав А.Брок.

Викладання Закона Божого має зосередитися на вивченні особистості Ісуса Христа та християнської етики. А оскільки рівень моральності не може бути визначений кількісно, то виникає необхідність

у відмові від балового оцінювання знань учнів та від іспиту з цього предмета, стверджував педагог.

Нові мови (німецька, французька, англійська) не мають входити до переліку обов'язкових предметів навчального плану гуманітарної школи.

До курсу навчання класичної гімназії А.Брок пропонував також ввести нові навчальні дисципліни:

– малювання і ліплення – для розвитку зорових здібностей і спостережливості в учнів молодших та середніх класів;

– філософія повинна вивчатися в трьох старших класах класичної гімназії; викладання курсу має починатися з вивчення експериментальної психології, продовжуватися стислим викладом аристотилевої й індуктивної логіки, завершуватися ознайомленням з теорією пізнання та метафізикою; філософський курс повинен узагальнити гуманітарну освіту гімназистів;

– фізичні вправи та ігри потрібно відвести по одній годині в кожному класі;

– мистецтво має бути введено до навчальних планів гуманітарної гімназії [2].

Аналізуючи зміст освіти класичних гімназій Російської імперії, створених за зразком німецьких, А.Брок відмічав переваженість цих навчальних планів великою кількістю предметів одного напрямку. Педагог погодився з думкою іншого прихильника дидактичного формалізму, давньогрецького вченого Геракліта, який вважав, що “багатознання розуму не додає”. Дослідник писав, що за таких несприятливих умов навчання, які існують у вітчизняних закладах освіти кінця XIX ст., голова гімназиста “спустошується, наповнюючись численними знаннями та нікому не потрібними відомостями”, тіло “виснажується в результаті розумової перевтоми” [2, с. 447]. Отже, учень залишається неосвіченою людиною всупереч усім зусиллям педагогів та незважаючи на здобуті наукові знання.

Переваженість учнів зайвою кількістю занять та великим обсягом навчального матеріалу, на думку А.Брока, спричиняє такий недолік класичної гімназії, як нестача часу на відпочинок, фізичні вправи та ігри. Проте гра вдосконалює тіло дитини і слугує найкращим засобом формування дитячого характеру; вона є засобом, що готує школяра до життя. Гра – це “відображення життя”, – писав він [2, с. 448]. Учений доводив, що система ціннісних орієнтацій підростаючої особистості складається протягом тривалого часу в процесі гри, учіння,

дозвілля, читання книг, спілкування з близькими й товаришами.

Викладач римської словесності О.Брок стверджував, що навчальний процес у вітчизняній школі повинен ґрунтуватися на принципі доступності, який передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, аналіз навчального матеріалу з точки зору їх можливостей і такої організації навчання, щоб учні не відчували інтелектуальних, моральних, фізичних переважань. На основі врахування індивідуальних особливостей має забезпечуватися індивідуальний і диференційований підхід до конкретних учнів щодо визначення змісту й обсягу навчального матеріалу. Навчальні завдання, які пропонуються учням, мають бути такими, щоб діти певної вікової групи справлялися з ними за достатнього напруження фізичних і психічних сил [2].

Висновки. Отже, А.Брок дійшов висновку про те, що вітчизняна школа поч. XX ст. повинна спиратися на індивідуальний підхід до учня, враховувати його природні схильності й інтереси, розвивати здібності й обдарування. Вона має бути просякнута повагою до дитини, а дидактичні методи, засоби та прийоми насамперед повинні враховувати свободу індивіда та його відчуття вільної істоти.

Проведений аналіз педагогічної спадщини вченого також дає змогу стверджувати, що А.Брок визначав такі особливості структурування навчальних планів вітчизняної класичної гімназії поч. XX ст.: головним у навчальному плані класичної гімназії повинен бути один предмет, навколо якого мають групуватися всі інші дисципліни; основною дисципліною навчального плану класичної гімназії є грецька словесність; зміст навчального матеріалу з навчальних дисциплін повинен бути зосереджений на основах наук, тобто необхідно відмовитися від переважань та затеоретизованості навчального курсу гімназії; необхідне розширення (з одночасною концентрацією дисциплін) курсу природознавства за рахунок скорочення годин на вивчення математики; доречне перенесення нових мов до переліку дисциплін за вибором; потрібне введення до обов'язкової складової навчального плану гімназії філософії, мистецтва, малювання, ліплення, фізичних вправ, ігор.

Проте наше дослідження не вичерпує всієї широти питання. Подальшого дослідження потребує проблема вдосконалення змісту освіти вітчизняної школи в теоретико-методологічній спадщині вченого.

Література

1. Богуславский М. В. Реформы российского образования XIX–XX вв. как глобальный проект / М. В. Богуславский // Вопросы образования : ежекв. научно-образовательный журнал / Гос. ун-т. – Высш. шк. экономики. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – № 3. – С. 5–21.
2. Брок А. А. Гуманитарное образование / А. А. Брок // Гермес : научно-популярный вестник античного мира. – 1908. – № 17. – С. 445–450, 450а–450d ; № 18. – С. 468–473.
3. Брок А. А. Рец. на кн. В.Фрея “Сельские гимназии” / А. А. Брок ; пер. с нем. Е. М. Пашуканиса (СПб., 1912) / А. А. Брок // Журнал Министерства народного просвещения. – 1916. – № 6. – С. 217–218.
4. Брок А. А. Рец. на кн. Мак-Менна “Путь к свободе в школе” / А. А. Брок ; пер. з англ. М. А. Энгельгардта (Пг., 1915) / А. А. Брок // Журнал Министерства народного просвещения. – 1916. – № 5. – С. 86–89.
5. Брок Артур Олександрович // Историко-филологичний інститут князя Безбородько у Ніжині. 1875–1900. Викладачі та вихованці. – Ніжин, 1900. – 120 с.